

Haussmannova satirická vize komunistické literatury z roku 1921

V třetím ročníku časopisu Květen z let 1957-1958 byl otištěn překlad povídky Sławomira Mrožka Proces. Šlo o satiru na tehdejší literární poměry v zemích tzv. socialistického tábora. Pro představu o jejím charakteru si dovoluji citovat úryvky z dvou prvních odstavců: „Díky pečlivé snaživosti, úsilí, píli a námaze bylo cíle konečně dosaženo. Všichni spisovatelé byli uniformováni, opatřeni hodnostmi a distinkcemi. Tím tedy jednou provždy skončil chaos, nedostatek kritérií, nezdravý artismus, nejasnost a kolísavost umění. /.../ Všichni byli rozděleni do útvarů podle toho, který žánr pěstovali. Vznikly tak dva pluky básníků, tři divize prozaiků a exekuční četa složená z rozmanitých elementů. Mezi kritiky též byly provedeny dalekosáhlé přesuny. Jedni byli přesunuti na galeje, druzí vtěleni mezi četnictvo.“¹

Citované pasáže snad naznačují dostatečně, jaký ráz měla Mrožkova povídka. Autor v ní vytvořil svěbytnou uměleckou skutečnost fantastickým nadsazením a zperziflováním toho, co se zakořenilo ve spisovatelských organizacích za totalitního systému, od výjimečného postavení funkcionářů přes repertoár ideologických frází až po základní snahu uniformovat literaturu.

Není příliš známo, že v tomto směru měl Mrožek dávného geniálního předchůdce u nás, a to v Jiřím Haussmannovi. Ten otiskl na počátku roku 1921 v satirickém časopise Rarach, který se snažil být jakýmsi pokračováním Bassových Šibeniček, prózu nazvanou Výlet.² Líčí v ní svůj fantastický výlet do budoucnosti, kterou blíže určuje slovy: „A to do oné bohdá blízké budoucnosti, kdy Čechy promění se v pravý zemský ráj, až totiž prezidentské křeslo mocně zaskřípe pod sladkou tíží vznešené Osoby samého Nejvyššího Předsedy vlády rad v sovětské republice československé, vrchního nadtováryše JUDra Bohumíra Šmerala; do oné blahé doby, kdy dvanácte lidových komisařů bude moudře a slavně panovati osvobozenému proletariátu; do doby, kdy nebude u nás jediného nespokojence, neboť vyskytl-li by se takový, obstará jeho odstranění vhodnými prostředky Mlčochova rudá armáda a Olbrachtova čezvyčajka.“

Poté Haussmann vypisuje dramatické zážitky z této fantastické cesty do komunistické Prahy. Nejdříve využívá perzifláže poměrů v sovětském Rusku a paroduje tamní mánii v zkratkových slovech, která pronikala i ke komunistům zahraničním. Básník se v komunistické Praze přihlašuje za účelem registrace své osoby a obstarání práce na úřadu označeném P. R. A. S. E., tedy čteno souvisle PRASE, což je zkratka názvu Pracovní rada a statistická evidence. Podobnou hříčku vytváří o kus dále, když po jednání s omezeným úředníkem, který hází politickými a ekonomickými frázemi a přímo si říká o úplatek, je poslán do Centrální budovy lyrických básníků, pro niž se ustálilo zkratkové slovo Centrobllb. Tato vznešená instituce je umístěna v bývalých koňských stájích na Hradčanech; cimrkomandantem je tu bývalý pastýř dobytka hovězího a vepřového, který získal slávu a postavení básní uveřejněnou v Sršatci, tedy v nedávno předtím vzniklém

¹ Mrožek, S.: Proces. Květen 1957-1958, 8, s. 428-429, přel. O. Neveršilová.

² Haussmann, J.: Výlet. Podivu- a zfilmování hodné dobrodružství. Rarach 1921, 4, s. 38-39 a 45.

komunistickém satirickém časopise. Haussmann přechází k parodii v tomto časopise otiskované primitivní satiry, zaměřující se v prvním období, krátce po rozkolu v největší socialistické straně, hlavně na nevybíravé útoky proti předákům sociální demokracie, kteří se nepřidali ke komunistické internacionále. Úspěšná „báseň“ velitele světlice zněla:

Buržoové
jsou volové,
pravičáci,
to jsou zrádci
a pak taky vopičáci.
Stivíne Pepku,
rozbiju ti lebku!
Soukupe, ty klacku,
dostaneš facku!

Haussmann postupně rozpoutává celý ohňostroj posměchu různým jevům spjatým s komunistickou a sovětskou politikou a její aplikací v literatuře. Tak využívá komunistické frazeologie ve vyprávění o tom, že po únavné cestě mu ve spánku nezabránily „ani spojené místní organizace škvorů, štenic, vší a švábů, které během noci za účelem zlepšení svých vyživovacích poměrů jaksi zesocializovaly moji tělesnou schránku“. Ještě drastičtější je satirik ve výsměchu sovětským závazkovým akcím a zálibě komunistů v agitačních politických brožurách. Po budičku v pět hodin jsou básníci hromadně vedeni na latriny, kde mají vyměřeny tři minuty. K tomu Haussmann, respektive jeho hrdina, dodává: „...očišťovací akce, dříve v podobných případech obvyklé, jsme se jako uvědomělí komunisté vzdali, aby ušetřený takto papír mohl být věnován na agitační brožury“. Haussmannova parodizační verva vrcholí, když líčí, jak posnidavší vydatný koflík čerstvé vody se přesně v šest hodin celá stáj básníků dává u stolu uprostřed do práce. Dostávají za úkol během osmi pracovních hodin napsat oslavnou báseň na Bohumíra Šmerala o padesáti jednoduše (tj. sdruženě) nebo stu obkročně (míněno zřejmě přerývaně) rýmovaných verších. Básníkovi, zvyklému na „minulý hříšný, pravičácký život“ s dlouhým vyspáváním, však brzy hlava klesne a on usne. Když jej soused probudí otázkou, kolik toho už má, zjistí, že do dvou hodin zbývá pět minut. V šileném tempu se pak snaží složit zadanou báseň. Téměř polovina povídky je věnována procesu tohoto skládání, hledání a ozkušování vhodných rýmů i dalšího obsahového navázání; je tu tedy parodické líčení geneze literárního díla v mimořádné situaci. Nelze zde tento „tvůrčí proces“ blíže analyzovat. Dovolil jsem si však z rozcupovaných částí sestavit dohromady celou takto vzniklou oslavnou báseň na Šmerala, což je pro představu o rázu Haussmannovy satiry důležitější:

Tvůrče komunistického státu,
vůdče proletariátu,
byli jsme dřív země chudá,
dnes je naše barva rudá,
kapitalistického Jsi potřel draka,
pán se teď stal ze žebráka,
vedl Jsi k nám řád nový,
prvý jsi po Leninovi:
Co Ti může býti rovno?
Vše je proti Tobě skrovno,
mimo Tebe vše je stejno,
v hlavě myšlenek máš hejno,
po Leninovi Jsi první,

to přec každý, to se vr, ví...

Poslední už bitva vzplála,
život dejme za Šmerala,
ať si kdo chce, co chce čvachtá,
my umřeme za Olbrachta,
každý z nás rád hladoví,
ztratíme jen okovy...
Každý továryš je na Šmerala hrd.
Co má z toho? Někdy smrt
ve statečné bitvě, v boji
s protirevolučními voji.
Z toho si nic nedělá,
jen když má svého Šmerala.
Šmeralův meč jistý
rozbil lebku kapitalisty,
povstal z toho strašný rachot,
že Sám Šmeral pospíchal, by zla chod
podle sil
zastavil.

Proto řveme z plných hrdel:

Šmerale, buď velmistr děl
továryšům, kteří tebe
ube-
zpečují svou oddaností,
třeba dělníci jsou prostí.
Šmeral vele-
ben buď cele
v pokoře tklivé
od mužů i díve-
k!

K
dnešnímu dni
voláme Ti:
Sypte na Šmerala věnce,
největšího osla-

Avšak v té chvíli, dřív než mohl dopsat poslední verš, dílovedoucí básníkovi vytrhne pero z ruky, protože pod trestem smrti bylo zakázáno pracovat přes čas. Vyústění básně vzbudí poprask, Haussmannův hrdina je revolučním tribunálem odsouzen pro urážku Veličenstva a blasfémii k smrti oběšením; tento trest je mu pak cestou milosti změněn v zastřelení. Vyvázne však důmyslným nápadem: vyžádá si jako poslední přání, aby směl před tribunálem přečíst svůj poslední básnický výtvar. Čtení básně o Šmeralovi nikdo ze soudců nepřezíje. I nejdolnější z nich, předseda, vypustí ducha při rýmu *k - k*.

Jak je na první pohled patrné, východiskem Haussmannova zesměšnění byly fráze o vůdci proletariátu, barvě rudé, kapitalistickém draku, o tom, že proletariát může ztratit jen své okovy, o proletářiích, kteří se revolucí stali pány, o novém řádu, o boji s kontrarevolucí; objeví se i přímá, ovšem ironizující citace verše Internacionály „Poslední bitva vzplála“. Nápaditě a hutně dovedl

satirik konfrontovat frázi se skutečností, když postavil vedle sebe verše „každý z nás rád hladoví, ztratíme jen okovy...“, aby vyjádřil, že vysněná revoluce způsobila v Rusku jen hlad a nic pozitivního by nepřinesla u nás. V kontrastu k předstírané vznešenosti tématu jsou verše „v hlavě myšlenek máš hejna“ nebo „ať si kdo chce, co chce čvachtá“. Kromě toho jsou v první polovině básně nahuštěné revoluční fráze shazovány kouzlením s rýmy. Jsou to na prvním místě případy, kdy rým volá po neslušném slovu, které se však neobjeví; jindy vznikají kuriózní rýmy, jako je ke slovu „prvý“ rým „to se vr, ví“. V druhé polovině básně jednak sílí primitivnost vyjadřování (což je v rámci povídky zdůvodněno rostoucí časovou tísní básníka), jednak je parodován jeden nápadný rys k revoluci se hlásící mladé poezie, a to občasné používání krátkých, jednoslovných, někdy pouze jednoslabičných veršů. Tento prostředek Haussmann dovádí ad absurdum tím, že mu na verš stačí pouhá část slova nebo dokonce pouze jedna hláska, jak je tomu v „rýmujícím se“ dvojverší tvořeném koncovkou *k* a předložkou *k*. Na rozsekávání slov jsou založeny i některé další rýmy, jako *tebe – ube* (začátek slova ubezpečují) nebo *cele – vele* (začátek slova veleben). Nedokončením závěrečného rýmového slova pak vzniká pointa básně. Dochází zde vlastně k pravému opaku, než je v literatuře běžné. Zatímco básníci zpravidla v rýmu neuvedou nebo nedokončí nespolečenské slovo, Haussmann naopak rýmové slovo nedokončuje proto, aby báseň vyzněla nadávkou, která tvrdě shazuje zdánlivě opěvovanou osobu.

Povídka Výlet vytvořil Jiří Haussmann pozoruhodné dílko, které přes jistou improvizovanost výborně obstojí vedle vycizelované povídky Mrožkovy, ba snad prózu světoznámého mistra absurdní satiry dokonce předčí právě dravostí své absurdní nadsázky, šíří i hloubkou záběru. Zatímco Mrožek již mohl vycházet z podrobné znalosti systému, vypracovaného komunisty po jejich příchodu k moci, Haussmann musel svou vidinu kombinovat z jednotlivostí pozorovaných na komunistech domácích a z tiskových zpráv o poměrech v sovětském Rusku. Přes tyto obtíže vytvořil svůj přesvědčivý fantastický systém, kterým vystihl mnohé rysy příznačné pro komunistickou moc – od různých charakteristických detailů, jako byly dlouhé názvy institucí, které si zas vynucovaly průměru zkratkových slov, přes závazkovou máni, nízkou úroveň lidí na úředních místech a jejich sklon ke korupci až po drastické rozsudky a kult vůdčích osobností. Zparodoval však i diktaturu nad literaturou, diktování spisovatelům, co a jak mají psát, a oslavnost takové vynucované literatury. V tomto směru byl Haussmann přímo vizionářem: jako by svým prorockým zrakem viděl Ladislava Štolla, hodnotícího v roce 1950 básníky podle toho, zda napsali či nenapsali báseň oslavující Stalina.³

Próza Výlet byla prvním, ale zdaleka ne posledním Haussmannovým výpadem proti tzv. revoluční poezii. Když v červnu 1921 v Neumannově časopise Červen vyšlo číslo věnované tvorbě Devětsilu,⁴ Haussmann na ně pohotově reagoval veršovanou satirou Básníkem snadno a rychle.⁵ V ní se zaměřil hlavně na literární vzory, jejichž kopírování nacházel u básníků Devětsilu:

Chceš-li ukázat se světu,
chceš-li platit za poetu,
nejjistější k tomu stezka:
Vzorem buď ti Neumann S. K.,
nechybiž v tvém opu známek,

³ Štoll, L.: Třicet let bojů za českou socialistickou poezii, Praha 1950, s. 83.

⁴ Červen 23. 6. 1921, 12.

⁵ Haussmann, J.: Básníkem snadno a rychle, Země 1920-1921, 9, příloha Rarach, s. 274.

že naň vliv měl Fráňa Šrámek;
 slova síly rozechvěná
 vypůjčš si z Verhaerena;
 kde tvůj slovník neoberlen,
 podporu ti skytne Verlaine.
 Vůbec, chceš-li nový výraz,
 Francouze do směsi přiraz
 (obtíž přílišná to není,
 většinou jsou přeloženi).
 Co se úsečnosti týká,
 přidej Dyka do rendlíka,
 veleumná rytmu salta
 z Whitmana si slepíš Walta.

V tomto výčtu satira ještě pokračuje, postupně však přechází v přímý útok na politickou orientaci Devětsilu:

Když pak krmě je už celá,
 přisyp trochu Duhamela,
 prošpikuj, vzav Marxe k ruce,
 slovy: dav, krev, revoluce
 a tak dále, cosi kdesi:
 potom zatřepeš tou směsí,
 a když zdá se ti dost vervna,
 pošleš rukopis do Června.
 Ovšem jist by byl tvůj zánik,
 kdybys nebyl dobrý straník,
 přečez průkaz přidat radno,
 že ctíš Trockého a Kladno.

 Drž metody se této jediné
 a sláva tebe jistě nemine!

V obdobném duchu pokračoval Haussmann ve své próze Vzorný spisovník, aneb Navedení, kterakže spisovatelem oblíbeným a přehojně čteným se státi jakož i slávy a zisku sobě samému zjednati snadno a rychle možno jesti. Otištěna byla v Lidových novinách 21. prosince 1921 a poté na jaře 1922 i v souboru Haussmannových satirických próz Divoké povídky. Ocituji alespoň několik úvodních vět z prvního oddílu Básník lyrický, obsahově víceméně shodných s citovanou starší básní: „Ku velikosti a proslulosti v oboru veršovníctví lyrického získání nejprve do strany komunistické vstoupiti a tam po určitý čas organizačně se uplatňovati radno bývá. Modernost smýšlení svého, ó básníče, takto prokázav, co nejvíce poetů cizích, pokud alespoň jsou přeloženi, přečísti a přespletiti rčení jich samých hluboce v paměť vryti se snažiš; z domácích spisovníků najmě k Neumannovi S. K. jakož i Šrámkovi Fráně pozornost svoji obratiž...“

Kromě napodobování vzorů se zde satirik všestranněji dotýká básnické metody mladých, pro kterou je podle něho příznačná infantilnost, nahodilá spojení slov, jednoslabičné verše vedle dlouhých apod., ale také psaní veršů ve vinárnách po šesti čtvrtkách vína. Obviňuje mladé básníky ze vzájemného velebení v kritikách a z vydávání básnických sbírek obsahujících malý počet básní roztažených na mnoho stránek, dobírá si i časopisy Host-a Most, když doporučuje pro literární periodika jména jako Zlost, Kost, Chvost (narážka na Hosta se objeví i v doporučení poslat své

první verše „do časopisu kteréhosi pohostinného“).⁶

Avšak také v románu Velkovýroba ctnosti (1922) v jedenácté kapitole se Haussmann alespoň otřel o revoluční básnění, když jako charakteristické pro ně uvedl frázovitě verše „...tu otroci železa zdvihnou své mozolné ruce a vesmír zaburácí slovem re-“. V poslední své tištěné próze O zklamaném zvědavci a čertu⁷ se pak mimo jiné posmál revolučním literárním manifestům. Citoval fiktivně Manifest novouraganismu z roku 2892: „- - - - shnilý starý řád se boří, ale na jeho troskách - - - - my, děti 29. století - - - - umění nové, velké, svobodné - - - - mládí, kvas, převrat - - - - revoluce - - - -“

Vraťme se však ještě k Vzornému spisovníku. Ten je zajímavý i tím, že vyprovokoval Jiřího Wolkra k jízlivé satirické polemice Uč se raději satíře! Poslal ji do Rudého práva, tam však nebyla otištěna, objevila se až po letech v básnickových spisech.⁸ Wolker napsal vlastně satirickou parodii satirické parodie. Zaútočil postupem, jakého použil Haussmann ke kritice politických postojů i tvorby básníků z Devětsilu, na oplátku proti němu. Na mušku si vzal Haussmannův objektivismus, bítící na všechny strany, i jeho styl; zaujetí vůči mladé básnické generaci a vůbec jeho satirickou tvorbu vysvětluje – jak lze vyvodit z narážek – jako důsledek toho, že byl v Červnu odmítnut. V tom byl Wolker nepochybně nespravedlivý; Haussmann byl bytostný satirik, pokusy o „vážnou“ tvorbu u něho vůbec nenacházíme, a víme také, že mu Červen na jaře 1920 otiskl satirickou báseň Hrobaři⁹ – dokonce na první straně.

Wolker koncipoval svůj výpad jako údajný doplněk k Haussmannovu Vzornému spisovníku, protože – jak říká jízlivě – jeho autor probral básnictví lyrické, dramatu a lidové romanopisectví způsobem úplně vyčerpávajícím, opomenul však zmínit se „právě o tom literárním odvětví, které pro učenlivé mladíky nejlepší budoucnost má – a které v učebnicích školských satirou bývá jmenováno“. Toto odvětví zcela diskvalifikuje: „Satíře československé je radno se učit, když žák pokusil se o všechny odrudy umění slovesného, tj. básnictví lyrického, dramatu, romanopisectví – a když (ani dle návodu páně Haussmannova) svůj úmysl ke kýžnému cíli přivést nedovedl. /.../ předcházející marné pokusy na poli literárním jsou nejlepším předpokladem satiry, neboť naplní duši nepochopenou trpkostí, žlučí a závistí, což jsou nejlepší zdroje inspirace pro toho, kdo chce psát československou satiru.“

Poté Wolker reaguje bezprostředně na některé Haussmannovy formulace. Satirik ve Vzorném spisovníku napsal: „Jestliže však ani tato sláva (tj. sláva z vydání básnické sbírky – pozn. P. P.) tebe by neuspokojovala, časopis vlastní sobě založiv, jej jmény jako Zlost, Kost, Chvost apod. označívá a výtvary svých napodobitelů naplnívá.“ Haussmannem navrhovaných názvů, parodujících jména časopisů Host a Most, využil citátově Wolker ve svém protiútku: „Pro sebraná díla satirická jest ti taktéž způsobilého nadpisu voliti, ale tu nestačí slovo krátké a zvučné, jako dělávají to lyrikové (Zlost, Kost, Chvost); vynajdi si název delší, který by v sobě celý smysl tvé kritiky obsahoval, např. Zpěvy samohany atd.“ Zde Wolker také drasticky zparodoval název první Haussmannovy knihy Zpěvy hanlivé.

Ke konci Wolker s polemickým komentářem ironicky parafrázuje mnou již zčásti citovaný začátek Haussmannova Vzorného spisovníku: „Tu pak na myslí zvláště toto měj: Je nutno, abys hned na začátku mladé básníky jako komunisty označil. Tím dostáváš státní záruku beztravné povědění o nich, cokoliv špatného ti napadne. Uveď je do ošemetného vztahu s S. K. Neumannem

6 Stejnou narážku použil později Václav Lacina, když ve své knize literárních parodií Krysa na hříděli (1926) psal o kritice pohostinné (s. 27).

7 Haussmann, J.: O zklamaném zvědavci a čertu, Země 1922-1923, 4, s. 58-59.

8 Wolker, J.: Uč se raději satíře!, in: Spisy Jiřího Wolkra, sv. 2. – Próza a divadelní hry, Praha 1954, s. 290-293.

9 Haussmann, J.: Hrobaři, Červen 1920-1921, 12, s. 133, knižně ve výboru Divoké verše a prózy, Praha 1963, s. 124-125.

a Šrámkem (nevadí, že jsi od nich nic nečetl - a že tomu tak není - čtenář ví o tom tolik co ty), načež prohod' něco žertovného o kubismu, futurismu, expresionismu a infantilismu a volném verši. Bude se ti také věřit, když povíš, že verše své píšeš mezi 15. a 17. litrem šampaňského..."

Jak zřejmo, poskytují Haussmannovy satiry na revoluční poezii, založené hojně na parodii, z hlediska intertextovosti zajímavý materiál. Současně prokazují absurdnost jeho přiřazování - jak jsme se s tím setkávali v uplynulých desetiletích - právě k této revoluční literatuře wolkrovské generace, pro niž měl jen posměch a jejíž představitelé na něho hleděli jako na odpůrce z druhého břehu.

...všechny umělce, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...

...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...

...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...

...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...

...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...

...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...

...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...
...všechny, jen kterýž poskytl by na moderní umění s bojem karkas za jeho umění...